

VIỆN HÀN LÂM KHOA HỌC XÃ HỘI VIỆT NAM

HỌC VIỆN KHOA HỌC XÃ HỘI

Nguyễn Đình Lâm

**ÂM NHẠC TRONG NGHI LỄ PHẬT GIÁO
Ở HÀ NỘI**

LUẬN ÁN TIẾN SĨ TÔN GIÁO HỌC

HÀ NỘI - 2013

VIỆN HÀN LÂM KHOA HỌC XÃ HỘI VIỆT NAM

HỌC VIỆN KHOA HỌC XÃ HỘI

Nguyễn Đình Lâm

**ÂM NHẠC TRONG NGHI LỄ PHẬT GIÁO
Ở HÀ NỘI**

LUẬN ÁN TIẾN SĨ TÔN GIÁO HỌC

Chuyên ngành : Tôn giáo học

Mã số : 62.22.90.01

NGƯỜI HƯỚNG DẪN KHOA HỌC: 1. PGS. TS. LÊ VĂN TOÀN

2. TS. NGUYỄN MẠNH CƯỜNG

HÀ NỘI - 2013

LỜI CAM ĐOAN

Đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi, dưới sự hướng dẫn của hai nhà khoa học. Tất cả trích dẫn, số liệu được sử dụng trong luận án là trung thực, nghiêm túc, có nguồn gốc rõ ràng. Các kết luận trong luận án chưa từng được công bố trên bất kỳ công trình nào khác. Tôi xin chịu trách nhiệm hoàn toàn nếu những lời cam đoan trên đây không đúng.

Tác giả luận án

Nguyễn Đình Lâm

MỤC LỤC

	<i>Trang</i>
MỞ ĐẦU	1
Chương 1: TỔNG QUAN VỀ TÌNH HÌNH NGHIÊN CỨU VÀ NHỮNG VẤN ĐỀ LIÊN QUAN ĐẾN LUẬN ÁN	6
1.1. NGUỒN TÀI LIỆU	6
1.2. LỊCH SỬ NGHIÊN CỨU	10
1.3. KHUNG PHÂN TÍCH LÝ THUYẾT	20
1.4. MỘT SỐ KHÁI NIỆM, THUẬT NGỮ SỬ DỤNG TRONG LUẬN ÁN.....	25
1.5. TIỂU KẾT CHƯƠNG 1	35
Chương 2: ĐẶC ĐIỂM NGHI LỄ PHẬT GIÁO VÀ NGUỒN GỐC, DIỆN MẠO CỦA ÂM NHẠC TRONG NGHI LỄ PHẬT GIÁO Ở HÀ NỘI	36
2.1. ĐẶC ĐIỂM NGHI LỄ PHẬT GIÁO	36
2.2. NGUỒN GỐC CỦA ÂM NHẠC PHẬT GIÁO HÀ NỘI.....	55
2.3. DIỆN MẠO CỦA ÂM NHẠC PHẬT GIÁO HÀ NỘI.....	68
2.4. TIỂU KẾT CHƯƠNG 2.....	82
Chương 3: CHỨC NĂNG VÀ MỘT SỐ ĐẶC TRƯNG CỦA ÂM NHẠC TRONG NGHI LỄ PHẬT GIÁO Ở HÀ NỘI	83
3.1. CHỨC NĂNG CỦA ÂM NHẠC TRONG NGHI LỄ	83
3.2. MỘT SỐ ĐẶC TRƯNG CƠ BẢN CỦA ÂM NHẠC PHẬT GIÁO HÀ NỘI.....	98
3.3. TIỂU KẾT CHƯƠNG 3	124
Chương 4: VẤN ĐỀ BẢO TỒN VÀ PHÁT HUY ÂM NHẠC TRONG NGHI LỄ PHẬT GIÁO HÀ NỘI HIỆN NAY	125
4.1. NHẬN ĐỊNH CHUNG	125
4.2. XU HƯỚNG BIẾN ĐỔI VÀ MỘT SỐ ĐỀ XUẤT	138
4.3. TIỂU KẾT CHƯƠNG 4	144
KẾT LUẬN	145
DANH MỤC TÀI LIỆU THAM KHẢO	150
DANH MỤC CÔNG TRÌNH LIÊN QUAN ĐẾN LUẬN ÁN	158
PHỤ LỤC	159

BẢNG CHỮ VIẾT TẮT SỬ DỤNG TRONG LUẬN ÁN

Chữ viết tắt	Chữ viết đầy đủ
ÂN	Âm nhạc
ÂNPGHN	Âm nhạc Phật giáo Hà Nội
ÂNPGVN	Âm nhạc Phật giáo Việt Nam
GS	Giáo sư
Nxb	Nhà xuất bản
PG	Phật giáo
PGVN	Phật giáo Việt Nam
TLTK	Tài liệu tham khảo
Tp.Hồ Chí Minh	Thành phố Hồ Chí Minh
TS	Tiến sĩ

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Trải qua gần hai thiên niên kỷ du nhập và phát triển, Phật giáo đã đi sâu vào hầu hết các khía cạnh của đời sống xã hội, trở thành một trong những bộ phận cấu thành nền văn hóa Việt Nam, để lại nhiều dấu mốc đáng chú ý trong suốt chiều dài lịch sử dựng nước và giữ nước của dân tộc. Ngược lại, chính những yếu tố truyền thống đã tác động trở lại và là “chất liệu”, phương tiện để Phật giáo nhập thể, phát triển với sắc thái riêng so với Phật giáo trong khu vực và vùng lãnh thổ khác.

Âm nhạc Phật giáo sinh ra từ trong nghi lễ Phật giáo, là kết quả của quá trình vận động liên tục từ sự biến đổi, hình thành tông phái đến diễn trình truyền thừa vào các nền văn hóa khác nhau mà tính nhiều tầng, nhiều lớp trong âm nhạc Phật giáo Việt Nam là một minh chứng sống động. Nằm trong truyền thống âm nhạc nước nhà, âm nhạc Phật giáo lấy âm nhạc bản địa là cơ sở chính trong quá trình hình thành và phát triển. Ngoài thể hiện những đặc điểm chung của một nền âm nhạc truyền thống dân tộc, âm nhạc Phật giáo Việt Nam nói chung còn là âm nhạc chức năng nên mang những đặc trưng riêng gắn với triết lý và tập quán tu tập của tôn giáo này.

Có thể nói, nghiên cứu âm nhạc Phật giáo là góp phần nghiên cứu Phật giáo Việt Nam, cũng là để, thông qua đó nghiên cứu âm nhạc, văn hóa và tôn giáo Việt Nam trong lịch sử. Nói cách khác, thực tế cho thấy, Phật giáo Việt Nam mang tính vùng miền và tông phái, bởi vậy nghiên cứu về tôn giáo và văn hóa Việt Nam nói chung cũng như trong nghiên cứu vùng văn hóa không thể không nghiên cứu Phật giáo. Trong tương quan đó, nghiên cứu văn hóa, tư tưởng của Phật giáo Việt Nam không thể không nghiên cứu âm nhạc Phật giáo.

Ở một phạm vi cụ thể, nghiên cứu âm nhạc Phật giáo qua trường hợp Thăng Long - Hà Nội, đặt trong bối cảnh vùng châu thổ Bắc bộ là góp phần chỉ ra bản chất của sự khác biệt mang tính vùng miền của âm nhạc và Phật giáo Việt Nam. Với vị trí là trung tâm kinh tế, chính trị văn hóa của đất nước, nơi hội tụ tinh hoa văn hóa của dân tộc hàng nghìn năm qua, âm nhạc Phật giáo ở Hà Nội chứa đựng và còn

bảo lưu được nhiều yếu tố mang đặc trưng riêng; dù vậy chưa dành được những nghiên cứu chuyên sâu. Từ cơ sở lý luận và thực tiễn đó, chúng tôi chọn đề tài “**Âm nhạc trong nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội**” để viết luận án Tiến sĩ chuyên ngành Tôn giáo học.

2. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu

2.1. Đối tượng nghiên cứu

Với tên đề tài này, đối tượng cụ thể của luận án sẽ là vấn đề nguồn gốc, sự hình thành và diện mạo, đặc biệt là chức năng của âm nhạc cùng mối quan hệ âm nhạc - nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội; một số đặc trưng cơ bản của âm nhạc Phật giáo; các lớp văn hóa âm nhạc, tôn giáo, tín ngưỡng trong âm nhạc và nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội.

2.2. Phạm vi nghiên cứu

Về không gian, thứ nhất, luận án nghiên cứu âm nhạc Phật giáo ở Hà Nội chỉ nghiên cứu *phong cách Hà Nội*. Do vậy, ngoài những chùa trên địa bàn Hà Nội cũ (trước năm 2008), chúng tôi còn khảo sát một số chùa nằm ở phụ cận có thực hành phong cách này; và như vậy, các *phong cách* địa phương khác có mặt trên địa bàn Hà Nội hiện nay không thuộc phạm vi nghiên cứu của luận án này. Thứ hai, công trình tập trung nghiên cứu đặc điểm của trường hợp hai không gian nghi lễ tiêu biểu là lễ Thường nhật và lễ Trai đàn chẩn tế.

Về âm nhạc, các khía cạnh tôn giáo học của âm nhạc trong nghi lễ sẽ được quan tâm nghiên cứu trước hết của luận án; vấn đề âm nhạc học có được đề cập nhưng chỉ dừng lại ở một số đặc trưng cơ bản như quan hệ ca từ, giai điệu, tổ chức và chức năng của nhạc khí; vai trò, chức năng của các nhịp trống - có so sánh với một số thể loại âm nhạc truyền thống vùng châu thổ Bắc bộ và âm nhạc Phật giáo ở Thái Bình.

Về tên gọi, luận án “âm nhạc trong nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội” là nhấn mạnh mối quan hệ giữa âm nhạc và nghi lễ Phật giáo. Như vậy, các thể loại âm nhạc Phật giáo được đề cập với tư cách là âm nhạc Phật giáo chỉ sử dụng trong nghi lễ Phật giáo với mục đích cúng dàng chư Phật, Bồ Tát, và hóa giải chúng sinh, không có trường hợp ngoại lệ.

3. Mục tiêu, mục đích nghiên cứu

3.1. Mục tiêu nghiên cứu của luận án là đạt được kết quả mà ở đó thể hiện những đóng góp, phát hiện mới với các kết luận như: diện mạo của âm nhạc Phật giáo; chức năng và mối quan hệ giữa âm nhạc với nghi lễ Phật giáo; đặc trưng và những lớp văn hóa, tôn giáo, tín ngưỡng trong âm nhạc nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội.

3.2. Mục đích nghiên cứu chính của luận án là đem kết quả nghiên cứu, bao gồm cơ sở lý luận và thực tiễn cũng như những kết luận khoa học vào ứng dụng trong nghiên cứu và đào tạo chuyên ngành tôn giáo học và âm nhạc truyền thống dân tộc.

4. Nhiệm vụ nghiên cứu

Trên cơ sở nguồn tài liệu gốc là kinh điển Phật giáo và các bộ quốc sử, tài liệu thứ cấp, tài liệu điền dã trực tiếp và các lý thuyết nghiên cứu, luận án xây dựng, làm rõ cấu trúc, diện mạo của đối tượng nghiên cứu để trả lời các câu hỏi: 1. Âm nhạc xuất hiện trong nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội từ khi nào; 2. Âm nhạc có chức năng và ý nghĩa như thế nào trong nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội; 3. Âm nhạc Phật giáo ở Hà Nội có những đặc trưng cơ bản nào khác biệt và tương đồng so với một số thể loại âm nhạc phổ biến ở vùng châu thổ Bắc bộ và âm nhạc Phật giáo ở một địa phương cụ thể cùng khu vực?

5. Phương pháp luận và phương pháp nghiên cứu

5.1. Phương pháp luận

Âm nhạc Phật giáo là kết quả của quá trình hình thành, vận động, bồi đắp và phát triển liên tục từ các lớp văn hóa qua lịch sử. Những cơ sở hình thành âm nhạc Phật giáo, những thăng trầm của âm nhạc Phật giáo gắn bó mật thiết với hoàn cảnh và những biến cố lịch sử; yếu tố vùng miền, sự phân hóa ngay trong nội bộ các tiểu vùng cũng ảnh hưởng không nhỏ tới sắc thái và đặc trưng của âm nhạc Phật giáo ở từng địa phương. Nói cách khác, âm nhạc Phật giáo ở Hà Nội nằm trong tổng thể nguyên hợp cũng như sự tác động của các yếu tố lịch sử, địa lý, con người và môi liên hệ qua lại giữa các yếu tố đó. Vì vậy, để tiếp cận, làm rõ bản chất của đối tượng nghiên cứu, luận án sử dụng phương pháp luận của chủ nghĩa duy vật lịch sử, chủ nghĩa duy vật biện chứng trong triết học Mác-Lênin và một số lý thuyết trong nghiên cứu văn hóa, âm nhạc, tôn giáo và xã hội học.

5.2. Phương pháp nghiên cứu

Luận án tiếp cận tổng thể đối tượng, do đó các phương pháp liên ngành tôn giáo, xã hội và âm nhạc học sẽ được ứng dụng trong nghiên cứu này.

5.2.1. Sử dụng phương pháp nghiên cứu văn bản học khi tiếp cận kinh điển Phật giáo và các bộ quốc sử để “mở” các từ khóa là khái niệm, thuật ngữ liên quan đến âm nhạc và nghi lễ Phật giáo; tìm hiểu bản chất cũng như nội hàm của khái niệm; nghĩa đen hoặc nghĩa bóng của khái niệm căn cứ vào bối cảnh của khái niệm để thông qua đó, tìm hiểu nguyên nhân, nguồn gốc xuất hiện và những ghi nhận về sự có mặt của âm nhạc Phật giáo qua lịch sử;

5.2.2. Phương pháp điền dã, trong đó sử dụng căn bản hai thao tác phỏng vấn sâu (hỏi từng sư tăng, từng chùa theo nhóm chủ đề) và phỏng vấn tham dự (hỏi trong quá trình diễn ra nghi lễ) phối hợp quay phim-ghi hình tư liệu,...;

5.2.3. Phương pháp so sánh đối chiếu, trong đó sử dụng hai thao tác là so sánh theo chiều ngang để chỉ ra mối quan hệ giữa âm nhạc Phật giáo với âm nhạc truyền thống trên cùng khu vực; so sánh theo chiều dọc để tìm hiểu sự tương đồng và khác biệt của âm nhạc Phật giáo ở các địa phương khác (ở đây là Hà Nội, Thái Bình và Huế), từ đó chỉ ra tính vùng miền và diện mạo của âm nhạc Phật giáo ở Hà Nội hiện nay và mối liên hệ qua lại của nó với âm nhạc truyền thống trên cùng khu vực trong lịch sử.

5.2.4. Phương pháp phân tích âm nhạc học để tìm ra những đặc điểm cơ bản trong thể loại, giai điệu âm nhạc, khí nhạc và nhịp trống của âm nhạc Phật giáo ở Hà Nội; sự có mặt của từng thành tố âm nhạc trong từng giai đoạn/ bước lễ trong nghi lễ Phật giáo.

5.2.5. Phương pháp nghiên cứu lịch sử, trong đó phối hợp sử dụng hai phương pháp lịch đại và đồng đại để đặt sự phát triển của âm nhạc Phật giáo trong dòng chảy của lịch sử, đồng thời nhìn nhận những biến cố lịch sử như là những nguyên nhân căn bản tác động và làm ảnh hưởng không nhỏ tới sự phát triển chung của âm nhạc Phật giáo.

5.2.6. Phương pháp tâm lý học tôn giáo để nghiên cứu niềm tin tôn giáo của người tu hành và Phật tử thể hiện thực tế trong các đàn lễ và qua các câu chuyện lịch sử.

6. Những đóng góp của luận án

Về cơ sở lý luận, có thể khẳng định, đây là công trình đầu tiên sử dụng các lý thuyết và phương pháp nghiên cứu liên ngành khoa học xã hội, tôn giáo học và nghệ thuật trong nghiên cứu âm nhạc Phật giáo ở Hà Nội.

Về cơ sở thực tiễn, đây cũng là công trình nghiên cứu đầu tiên, toàn diện về nguồn gốc, diện mạo và chức năng của âm nhạc Phật giáo ở Hà Nội, đặc biệt là phương diện tôn giáo học, trên cơ sở các nguồn cổ sử và quá trình điền dã, nghiên cứu trực tiếp các nghi lễ Phật giáo tại Hà Nội và nhiều tỉnh thành vùng châu thổ Bắc bộ. Hai nghi lễ Thường nhật và Trai đàn chẩn tế ở châu thổ Bắc bộ cũng là vấn đề đầu tiên được tác giả nghiên cứu qua luận án này.

Nguồn tài liệu được sử dụng trong luận án đảm bảo độ tin cậy cao và có thể kiểm chứng được. Vì vậy, kết quả của luận án sẽ là nguồn tài liệu khoa học hữu ích trong nghiên cứu Phật giáo Việt Nam, cũng là nguồn tư liệu cần tham khảo trong nghiên cứu, giảng dạy âm nhạc truyền thống và một số lĩnh vực liên ngành gần ở nước ta trong bối cảnh hiện nay.

7. Bố cục của luận án

Ngoài phần Mở đầu, Kết luận, Danh mục Tài liệu tham khảo và Công trình của tác giả, nội dung của luận án gồm bốn chương:

Chương 1: Tổng quan về tình hình nghiên cứu và những vấn đề liên quan đến luận án;

Chương 2: Đặc điểm của nghi lễ Phật giáo và nguồn gốc, diện mạo của âm nhạc trong nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội;

Chương 3: Chức năng và một số đặc trưng của âm nhạc Phật giáo ở Hà Nội;

Chương 4: Vấn đề bảo tồn và phát huy âm nhạc Phật giáo ở Hà Nội hiện nay.